

ПОРТРЕТИ ІСТОРИКІВ МИНУЛОГО

В. І. Ульяновський (Київ)

В. О. Біднов

Василь Олексійович Біднов належав до невеликої когорти українських істориків-ерудитів. Найбільш вагомий внесок зробив він у дослідження церковної історії. Однак поряд з цим значну наукову цінність становлять його праці з минулого Катеринославщини, запорізької козащини, історіографії, архівознавства, освіти та культури, бібліографії, мемуаристики тощо.

Народився Василь Біднов 2 січня 1874 р. у містечку Широкому Херсонського повіту (нині — районний центр Дніпропетровської області) в родині заможного селянина. Змалечку його оточувала українська стихія, яка сприяла формуванню національної свідомості майбутнього вченого. Не випадково пізніше, коли Біднов вже став знаним автором, свої псевдоніми він запозичував з далекої дитячої батьківщини — В. Широчанський, В. Степовий. Початкову освіту Василь здобув у однорічній земській широчанській школі, а потім — у Херсонському духовному училищі (1885—1889 рр.). Після закінчення училища Біднов вступив до Одеської духовної семінарії. В Одесі він познайомився з відомими українськими громадськими діячами М. Ф. Комаровим та Є. Х. Чикаленком, родину якого відвідував дуже часто¹. За дорученням керівників одеської громади він розповсюджував українські книги серед селян. Це була перша практична справа на користь української ідеї і перші кроки Біднова на шляху просвітянської діяльності.

Вже в семінарії проявилися потяг Біднова до наук і надзвичайна працездатність. Однак навчання перервала тяжка хвороба: внаслідок захворювання віспою юнак ледве не осліп. Навіть після одужання зір повністю не відновився, а наприкінці життєвого шляху ще більше погіршився.

Навесні 1896 р. він закінчив Одеську духовну семінарію з ступенем «студента» і протягом двох років працював учителем церковно-приходської початкової школи та законоучителем п'яти земських шкіл Миколаєва, одночасно на добровільних засадах вів заняття у недільній школі для дорослих.

У серпні 1898 р. Василь вступив до Київської духовної академії, де, познайомившись з її випускниками О. Лотоцьким та С. Липківським, одразу став членом так званої семінарської громади. На той час ця організація перебувала під значним впливом відомого українського громадського діяча О. Я. Кониського. Біднов був знайомий з ним, і це спілкування позитивно вплинуло на формування національного світогляду юнака. Завдяки сприянню Кониського Біднов став постійним дописувачем «Записок НТШ». Першою його публікацією у цьому виданні була рецензія на книгу Г. Я. Кипріяновича «Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве с древнейшего до настоящего времени» (ЗНТШ.— 1900.— Т. 33). Всупереч твердженням інших рецензентів Біднов оцінював працю не дуже високо, як тенденційну і компілятивну, вказував на неповне використання її автором літератури з проблеми. Пізніше у своїх спогадах про О. Я. Кониського він високо оцінював значення діяльності цієї людини

для розвитку української ідеї, виховання національно свідомої молоді, у тому числі його самого².

Поряд з громадською діяльністю Біднов напружено працював на терені науковому. Його кандидатський твір, присвячений становищу православної церкви в Польщі і Литві, здобув високу оцінку. В червні 1902 р. Біднову було присвоєно ступінь кандидата з правом захисту магістерської дисертації без складання нового усного іспиту, лише з доопрацюванням кандидатської праці³.

Після закінчення духовної академії Біднов був призначений 2 серпня 1902 р. викладачем історії та викриття розколу і сектантства Астраханської духовної семінарії. Однак життя в Астрахані Біднову не подобалося: нелюбимі предмети, поганий клімат, неукраїнське оточення. Доклавши чимало зусиль, у 1903 р. він добився переведення на посаду помічника інспектора Катеринославської духовної семінарії, де також мав викладати різні предмети (психологію, історію, філософію, гомілетуку, німецьку, давньоєврейську мову, а з 28 квітня 1905 р. — громадянську історію)⁴. Астраханський період позначений у науковому доробку Біднова лише двома книжками про місцеву духовну семінарію⁵ та промовою для ювілейних урочистостей, підготовленою за дорученням її керівництва⁶.

Однак справжня наукова діяльність, яка принесла йому визнання вчених, почалася у Катеринославі. Хоча спочатку Василь Олексійович не мав змоги приділяти достатню увагу науковій роботі через виняткову зайнятість в семінарії. Не випадково у грудні 1903 р. він писав професору Ф. І. Титову, що різні обставини перешкоджають його науковим заняттям. Адже після студентських виступів, що мали місце в семінарії 5—7 листопада, Біднова зобов'язали виконувати майже всю інспекторську роботу і часто чергувати там. Це змусило Біднова навіть подати заяви на ім'я київського митрополита, ректора КДА та в учбовий комітет з проханням перевести його на вакантне місце викладача грецької мови Київської духовної семінарії. Він також звернувся за підтримкою до одного з своїх вчителів по КДА професора Ф. І. Титова⁷. Останній прагнув йому допомогти, але названа посада вже була зайнята. Біднов залишився у Катеринославі.

Саме тоді в Катеринославі була створена учена архівна комісія (КУАК), яку фактично очолював А. С. Синявський. Біднов став одним з перших і надзвичайно діяльних її членів, співпрацюючи з відомими істориками Д. І. Яворницьким, В. В. Даниловим, Д. І. Дорошенком, Я. П. Новицьким, В. Д. Машуковим, В. І. Пічетою та ін. 5 грудня 1906 р. Біднов був обраний секретарем комісії і виконував ці обов'язки до 14 лютого 1909 р. В цей час значно поповнилася колекція рукописів, стародруків, музейних експонатів КУАК, на її засіданнях обговорювалися реферати й наукові повідомлення⁸. Комісія видавала друкований орган «Летопись КУАК», в якому Біднов опублікував близько 30 своїх праць і певний час був його редактором. Він передав комісії частину своєї бібліотеки.

Разом з іншими членами комісії Біднов розшукував і досліджував архівні збірки, складав їх описи. Це дало йому можливість опублікувати чимало нових документів, особливо виявлених у церковних архівах (Катеринославської духовної консисторії, Самарського Пустинно-Миколаївського монастиря). Завдяки введенню до наукового обігу цих матеріалів розвідки вченого й сьогодні не втратили своєї цінності. Зокрема, Д. І. Дорошенко вважав Біднова «одним з найкращих архівістів щодо запорізької старовини».

Вивченню історії запорізького козацтва Біднов приділяв у той час особливу увагу. Він написав біографічні нариси про Петра Калнишевського,

Лазаря Глобу, Володимира Сокальського, Федора Фомича, Гната Каплуна, Якова та Івана Шиянів, здійснив публікацію комплексу документів Січового архіву, виявлених у Катеринославському губернському правлінні, та матеріалів про церковний устрій на Запоріжжі. На засіданні комісії 15 березня 1914 р. дослідник зробив доповідь на тему «Декілька слів про запорожців, котрі втекли до Туреччини після скасування Січі 1775 р.»⁹. У численних працях на підставі опрацювання архівних матеріалів учений всебічно показав життя запорізького козацтва останніх десятиліть його існування, розвиток на Запоріжжі земельної власності, промислів, торгівлі, економічних відносин в цілому. Це дало змогу вченому спростувати твердження його попередників про патріархальну примітивність і недорозвиненість суспільної організації, економічного та культурного життя запорізького козацтва. Розкриваючи історію церкви на Запоріжжі, Біднов наводив великий матеріал про освіту, культуру і церковну організацію на Січі та після її зруйнування. Як писала Н. Д. Полонська-Василенко, «Біднов інакше зрозумів історію Запоріжжя, ніж Яворницький; він відкинув серпанок романтизму і звернув увагу на економічні та соціальні взаємовідносини на Запоріжжі». Особливо цінною є його стаття «Запорізький зимівник»¹⁰.

У Катеринославі Біднов здобув репутацію серйозного історика церкви. Крім численних публікацій документів, йому належать фундаментальні нариси з історії Катеринославської духовної семінарії, Самарського Пустинно-Миколаївського монастиря, Катеринославської єпархії та її ієрархів, біографічні нариси про церковних діячів, зокрема єпископа Феодосія (Макаревського), протоієрея Карпа Павловського, архієпископа Никифора Феотокі, архієпископа Платона (Любавського), архієпископа Амвросія (Серебренникова), архімандрита Якова Вечеркова, архієпископа Гавриїла (Розанова), архімандрита Макарія Глухарьова. Ряд праць дослідник присвятив столітньому ювілею Катеринославської духовної семінарії¹¹.

На XIII археологічному з'їзді, що відбувся 1905 р. у Катеринославі, Біднов виступив з доповідями «Про архів Самарського Пустинно-Миколаївського монастиря» та «Про архів Катеринославської духовної консисторії». Обидві доповіді були високо оцінені колегами. На підставі доповідей Біднова делегати з'їзду прийняли ухвалу про велике значення дослідження архівів духовних консисторій та звернулися до Синоду з проханням відкрити доступ у них світським дослідникам, а також порушили питання про необхідність прискорення реформи архівної справи в Російській імперії¹².

Найбільшою і найважливішою аналітичною працею Біднова, написаною у катеринославський період, була книга «Православная церковь в Польше и Литве (по Volumina Legum)» (1908 р.); захищена як магістерська дисертація.

В її основу було покладено курсову роботу, створену в Київській духовній академії під керівництвом відомого історика церкви та літературознавця професора М. І. Петрова. Біднов неодноразово згадував, як багато допомагав йому професор порадами та книгами з власної бібліотеки. В одному з листів до нього Біднов писав: «Ваші поради, поради вченого, всебічно ознайомленого з предметом мого дослідження, принесли мені багато користі, а книги з Вашої бібліотеки рятували мене неодноразово у критичній ситуації. Тому я з сердечною вдячністю згадую Вас щоразу, як дивлюся на свою книгу»¹³.

Робота над книгою ускладнювалася через відсутність необхідної

літератури, яку доводилося позичати в знайомих, друзів, М. І. Петрова, купувати у букіністів. Завершуючи в січні 1908 р. підготовку рукопису до видання, Біднов завважував, що чимало витратив часу і сил, а результат його не задовольняє¹⁴. В листі до М. І. Петрова він писав: «На жаль, відчуваю, що немає підстав тішити себе надіями, робота моя погана...», книга «вийшла не такою, як мені хотілося. Другу половину її друкував лише для того, щоб позбавитися врешті її — вимучила вона мене»¹⁵. У листопаді 1908 р. книга була офіційно представлена Раді КДА. «На ознаку безмежної поваги... і найглибшої вдячності» перший примірник монографії отримав М. І. Петров¹⁶.

У цьому фундаментальному дослідженні Біднов поставив за мету з'ясувати юридичний статус православної церкви в Польсько-Литовській державі протягом чотирьох століть. Він виділив п'ять основних періодів історії православної церкви на Україні вказаної доби: 1) з середини XIV ст. до 1587 р.; 2) королювання Сигізмунда III (1587—1632 рр.); 3) 1632—1686 рр.; 4) 1686—1787 р.; 5) після 1787 р. Вчений ретельно проаналізував документацію та законодавство Польсько-Литовської держави щодо православ'я, католицизму, протестантства та інших релігійних конфесій, а також у зв'язку із її загальним політичним і суспільним розвитком, зовнішньою політикою тощо. Він вивчив не лише *Volumina legum*, але й попередні акти, різноманітні привілеї, матеріали провінційних сеймиків та інші актові матеріали, в яких певною мірою відображено життя церкви.

Книга обсягом 511 сторінок була подана до захисту восени 1908 р. Рецензентами були призначені професори Ф. І. Титов та В. В. Завитневич. 20 лютого 1909 р. рада Київської духовної академії, заслухавши позитивну думку рецензентів, призначила захист на 12 березня 1909 р. Біднов дізнався про це з телеграми М. І. Петрова і почав підготовку до прилюдної дискусії. Захист пройшов успішно і Біднову присвоїли ступінь магістра богослов'я¹⁷. Рішення затвердили митрополит Флавіан та Синод і у червні 1909 р. він отримав магістерський диплом.

Автори рецензій на книгу, що з'явилися пізніше у наукових виданнях, відзначали велику ерудицію і ретельність автора, фактологічну доказовість його концепції та значну наукову цінність праці*. Відомий історик церкви К. В. Харлампович, який рецензував книгу за дорученням Учбового комітету при Синоді, визнав її гідною повної Макаріївської премії¹⁸. На жаль, Біднов більше не повертався до даної теми. Проте його книга і нині залишається класичним фундаментальним дослідженням проблеми.

Ще в період підготовки монографії до друку вчений зазначав: «Хочеться пошвидше звільнитися від твору, бо у мене вже намічені роботи з місцевої історії... Катеринославські архіви тягнуть мене до себе, і я мрію про той час, коли вільно зможу віддатися їм»¹⁹. Надалі його наукова праця на терені церковної історії базувалася винятково на місцевих архівних матеріалах. В цьому полягала цінність розвідок, написаних на переважно вже втраченій широкій джерельній базі, але разом з тим це зумовлювало певну тематичну вузькість праць ученого.

Авторитет Біднова в наукових колах неухильно зростав, про що свідчило обрання його дійсним членом Церковно-історичного і археологічного товариства при КДА, почесним членом Музею ім. Поля у Катеринославі, членом Українського наукового товариства у Києві, членом Полтавського цер-

* Збереглися й два рукописні варіанти зауважень та офіційного відгуку Ф. І. Титова з численними посторінковими уточненнями, питаннями та загальною позитивною оцінкою (ІНБ АН України, відділ рукописів, ф. 175, № 203, арк. 1—25).

ковного історико-археологічного комітету. За дорученням катеринославського єпископа Біднов у 1911 р. створив місцевий єпархіальний церковно-археологічний комітет²⁰.

Відразу після прибуття в Катеринослав Біднов став членом «Просвіти» і активно працював у ній разом з дружиною Л. Жигмайло. На той час членами катеринославської «Просвіти» були відомі у майбутньому громадські й політичні діячі, науковці Д. І. та Н. М. Дорошенки, Д. Яворницький, А. Синявський, С. Липковський, М. Биков, І. Труба, С. Іваницький, М. Богуславський, М. Кузьменко, М. Ємець, В. Строменко. Протягом невеликого відрізка часу Біднов був писарем, членом ради і головою «Просвіти». Її члени навіть почали видання першої у Катеринославі україномовної газети «Добра порада» і створили «Селянську спілку». Однак побачили світ лише чотири номери газети, після чого вона була заборонена, а Селянська спілка згодом ліквідована. Це не зупинило просвітян. З 1910 р. В. Біднов і Д. Дорошенко почали видавати тижневик «Дніпрові хвилі» (1910—1913 рр. — редактор Д. Дорошенко; 1913 р. — В. Біднов), де останній публікував статті про Т. Шевченка, І. Котляревського, С. Нікітіна, М. Комарова, Г. Залюбовського.

Біднов репрезентував катеринославську «Просвіту» і на всеукраїнських форумах. Так, у червні 1905 р. він був делегатом її з'їзду, що відбувся у Полтаві, де познайомився з Б. Грінченком, В. Шеметом, С. Шелухінім. З Грінченком — головою видавничого комітету київської «Просвіти» Біднов потім підтримував постійні зв'язки. «Гурт молоді» Катеринослава, яким він керував, надсилав Грінченку популярні книжки про Запорізьку Січ, Павла Полуботка, з історії освіти, української літератури і мови. Біднов добився від ради катеринославської «Просвіти» виділення певних коштів на київські видання²¹. Пізніше вчений листувався з дружиною Б. Грінченка у справах просвітянських видань та їх передруку в Катеринославі²².

Участь Біднова у просвітянському русі викладала незадоволення архієпископа і ректора семінарії, які наполягали на тому, щоб він припинив громадську діяльність. Д. І. Дорошенко зазначав, що Біднову довелося виконати цю вимогу, щоб не «розпрощатися із службою на Україні або й взагалі з педагогічною діяльністю»²³. Тоді він увесь поринув у науку, мріючи отримати професорську посаду в одному з університетів, щоб позбутися духовної опіки. Однак, як писав Д. І. Дорошенко, Біднов з великими труднощами знаходив час для праці в архіві, бо був обтяжений родиною і змушений, крім роботи в семінарії, паралельно викладати громадянську історію у жіночій та чоловічій приватних гімназіях й виконувати обов'язки члена єпархіальної училищної ради²⁴.

З поживанням національних рухів (1909 р.) Біднов знову включився у громадську діяльність, зокрема ТУПу. Разом з ним на громадській ниві працювала дружина, яка часто публікувала свої оповідання та статті у місцевій пресі і навіть у київській газеті «Рада» (статті про українську школу, оповідання «Про душу», «Безсилля» тощо), активно листувалася з відомими діячами національного руху А. В. Ніковським, С. О. Єфремовим, М. М. Грінченковою. Очевидно, в сім'ї Біднових Любов Жигмайло була своєрідним каталізатором національної ідеї і в цьому плані активно впливала на чоловіка.

Працюючи в Катеринославі, Біднов не міг зробити наукову кар'єру і тому продовжував пошуки роботи в якомусь з університетських міст. Йому допомагали професори Київської духовної академії М. І. Петров, Ф. І. Титов, В. В. Завитневич. Зокрема, ще у лютому 1908 р. М. І. Петров

запропонував кандидатуру Біднова на заміщення кафедри церковної археології і літургики КДА. Ця пропозиція влаштувала вченого, але через природну скромність від довго вагався. У листі до вчителя Біднов писав: «Обидві ці науки мені до вподоби. Але ж потрібно, щоб я виправдав Вашу довіру і явився вповні відповідним і достойним пропонованій Вами честі. Потрібно, щоб мій твір (магістерська дисертація.— В. У.) виявився видатною за своєю науковою вартістю працею... Тому дозвольте просити Вас не називати мого імені як кандидата на кафедру, поки не завершу свій твір і не побачу плоди праці моєї. На випадок невдачі я Вас поставлю у незручне положення, а це для мене, як широко поважаючого Вас, зовсім небажано»²⁵.

Коли книга побачила світ і дисертація була успішно захищена, згадану посаду вже зайняв хтось інший. Однак у Катеринославі стало відомо про можливе переведення Біднова до Кисва, й в семінарії довкола цього почалися пересуди. Вчений повідомляв М. І. Петрова, що його «передчасно почали виживати з Катеринослава»²⁶.

У 1911 р. з'явилася кафедра російської громадянської історії КДА. Професор Ф. І. Титов запропонував Біднову подати відповідні документи. Вчений дав згоду, хоч вважав, що йому краще було б працювати на кафедрі західноруської церкви. Біднов знову вагався і в листі до Ф. Титова завважував: «Одного боюся — адже мною нічого не зроблено для науки, хоч часу і праці покладено багато». Працював лише у місцевих архівах Астрахані та Катеринославської губернії, не зміг побувати навіть в архіві Синоду в Петербурзі. Всі публікації здійснені в місцевих виданнях і жодної — у солідних журналах чи центральних наукових виданнях (крім праць XIII археологічного з'їзду). «Ось, до чого зводиться уся моя діяльність. Надто мало зроблено мною! Бажання працювати є, і навіть немале, але Катеринослав не має умов, які б сприяли науковим студіям, тому і результати нікчемні...»²⁷.

Все ж Біднов за наполяганням Ф. Титова надіслав документи на конкурс. Однак хоча Рада КДА обрала його доцентом кафедри громадянської історії Росії, Синод не затвердив її рішення, оскільки відомий учений, однак затятий противник українства професор С. Т. Голубев надіслав до Синоду заяву про «неблагонадійність» Біднова, що полягала в написанні ним листа українською мовою²⁸.

Одночасно з балотуванням у КДА Біднов був обраний приват-доцентом церковної історії історико-філологічного факультету Харківського університету. Йому запропонували приїздити щотижня з Катеринослава для читання лекцій. Однак церковна влада заборонила Біднову таке сумісництво. Переїхати ж до Харкова, де платня була недостатньою для утримання родини, він не міг. Більше того, матеріальна скрута змушувала вченого виконувати другорядні роботи, які забирали час і здоров'я. Так, за дорученням А. Ніковського на початку 1917 р. Біднов редагував і вичитував коректуру часопису «Степ» і, за його словами, «дуже обтяжений службовою роботою і тому не може віддатися праці так, як гадав»²⁹.

У Катеринославі Біднов продовжував наукову та викладацьку діяльність аж до революції, яка відкрила перед ним нові можливості. Вчений активно включився в громадську роботу: брав участь у численних мітингах, з'їздах, засіданнях, зібраннях, редагував «Вісник Товариства «Просвіта» та український відділ газети «Наше життя», очолював новостворене педагогічне товариство, керував українськими педагогічними курсами при Катеринославському повітовому земстві, читав лекції з історії України на курсах українознавства у Катеринославі, Олександрівську, Бердянську, Маріуполі,

Луганську. Виступаючи у ролі популяризатора, Біднов редагував і видав ряд книжок (у тому числі власних) з історії України. Як і раніше, важливою галуззю його наукових інтересів продовжувала залишатися історія козаччини. Зокрема, він написав статті про Задунайську Січ, запорізьких старшин. Одночасно Біднов не припиняв розробки тем з історії церкви: реконструював список місцевих ієрархів з біографічними довідками³⁰.

Влітку 1918 р. у Катеринославі було створено приватний російський університет. Його ректор відомий історик проф. М. Любавський запрошував В. Біднова викладати там історію України навіть українською мовою. Водночас ученому запропонували посаду екстраординарного професора історії української церкви історико-філологічного факультету Українського державного університету у Кам'янці-Подільському. Біднов прийняв це запрошення. У жовтні 1918 р. він переїхав до Кам'янця разом з сином, а дружина залишилася в Катеринославі. Вони більше ніколи не побачаться і це буде великою особистою трагедією для обох.

У січні 1919 р. при Кам'янець-Подільському університеті було засновано богословський факультет, деканом якого обрали Біднова. Крім історії церкви, він читав загальний курс історії України на юридичному та сільськогосподарському факультетах. Складна політична ситуація, переїзд, відсутність літератури та архівів позбавили вченого можливості продовжувати наукову роботу. У Кам'янці він написав і видав лише короткий історіографічний огляд літератури з українознавства. Ця книга була перевидана згодом у Катеринославі, з яким Біднов не поривав зв'язку. Там же вийшов у 1919 р. і топографічний опис дніпровських порогів³¹.

Біднов увійшов до Комісії з перекладу Біблії українською мовою, засновану при Міністерстві сповідань, а потім очолив її. Комісія встигла здійснити значну роботу. Зasadничою підставою перекладу була найоптимальніша його близькість до грецького оригіналу і вживання живої української мови. В п'ятому томі записок Кам'янець-Подільського університету мав з'явитися переклад Діянь св. апостолів. Однак том не потрапив до читачів, його незброшуровані аркуші згоріли після захоплення більшовицькими військами Кам'янця у листопаді 1920 р. Біднову вдалося врятувати лише два набірні примірники³².

Одночасно Біднов брав активну участь у громадському і культурному житті. Його обрали головою Українського педагогічного товариства і головою Кирило-Мефодіївського братства. Як член кам'янець-подільської філії Українського національного союзу та Кам'янецької громади партії соціалістів-федералістів Біднов включився у політичну боротьбу. У листопаді разом з М. С. Грушевським він брав участь у повстанні проти гетьманського уряду. Активна політична позиція Біднова спричинила до того, що коли Кам'янець зайняли більшовики, його разом з групою українських інтелігентів було заарештовано. Як згадував сам учений, коли більшовики знову залишали місто, вони мали намір розстріляти в'язнів, але через нищівний обстріл не встигли цього зробити³³. Наприкінці 1920 р., напередодні остаточного захоплення Кам'янця більшовицькими частинами, Біднов разом з сином Арсеном з загонами української армії залишив місто³⁴.

На території Польщі українська армія була інтернована. До табору потрапили батько і син Біднови.

В одному з таких таборів у Ланцуті 1921 р. Біднов спільно з іншими вченими заснував перший еміграційний Народний університет у складі економічного, історико-філологічного та природничо-математичного, а пізніше і військового факультетів. Ректором університету був обраний Біднов, який

у червні 1921 р. офіційно оголосив про його відкриття і на урочистостях з цього приводу виступив на тему «Українська школа». Вчений викладав історію України. Потім були табори у Тарнові та Ченстохові. У Олександрові Куявському, а згодом у Щепіорні Біднов разом з отцем П. Білоном почав видавати «Релігійно-науковий вісник»³⁵, де було вміщено і кілька праць самого вченого про автокефалію церкви на Україні, про гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Виговського.

Як свідчать листи Біднова, він тяжко переживав розлуку з Батьківщиною та дружиною і думав про повернення. Затримувала економічна криза, неможливість займатися науковою працею на Україні, а пізніше — голод та репресії. У 1930 р. в ході сфальсифікованого процесу так званої «Спільки визволення України» була заарештована і безневинно засуджена дружина вченого³⁶.

В Польщі Біднов зрозумів, що ставлення нового уряду до українців не змінилося: «Якою була колись шляхта, такою є польська демократія та соціалісти. Релігійні утиски над православними та полонізація такі самі, як в XVI—XVII ст. Нема нічого нового на території Польщі»³⁷, — писав він.

У вересні 1921 р. Біднова запросили викладати історію церкви у Кременецькій духовній семінарії. Викладацьку роботу він прагнув поєднувати з науковою (обслідування архівів, музейних колекцій) та громадською (редагування двотижневика «Православна Волинь»). Однак у Біднова виник конфлікт з місцевою адміністрацією і навесні 1922 р. він виїхав з Кременця³⁸.

Нарешті, влітку 1922 р. Біднову вдалося потрапити до Чехословаччини. Тут учений протягом шести років був професором історії української церкви на історико-філософському факультеті Українського вільного університету у Празі, викладав історію України, вів курси з історії Запоріжжя та Степової України і був професором Української господарської академії у Подєбрадах. Після виїзду на Україну М. С. Грушевського, обраного професором Українського педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі, його посаду зайняв Біднов. Празький період був для вченого плідним як на терені науковому, так і на громадському.

Біднов виступив одним з ініціаторів заснування 30 травня 1923 р. у Празі Українського історично-філологічного товариства і в 1923—1929 рр. виконував обов'язки його секретаря. Він зробив багато для пропаганди у світі української культури і науки, брав участь у численних наукових з'їздах, підтримував творчі зв'язки з рядом учених. За його участю студенти-українці заснували «Товариство української культури», де професор часто читав лекції. Біднов входив також до числа фундаторів Музею визвольної боротьби України і членів його управи. Сучасники і друзі відзначали, що у Празі Біднов стояв осторонь політичного життя української еміграції, натомість плідно працював на ниві культури, просвітництва та науки.

Жива нитка зв'язувала його (до 1932 р.) і з Україною, де залишилася дружина та продовжував працювати його добрий друг — Д. І. Яворницький. Збереглося тринадцять листів Біднова до відомого історика запорізької козащини. В них — невимовна туга за Батьківщиною, рідними і близькими, колегами. Він жваво цікавився усім, що відбувалося на Україні. В листі 1924 р. вчений, наприклад, запитував Яворницького: «Чого так мало викладів у Вас? Проводиться українізація і тільки дві лекції? Що на них можна зробити?» Біднов намагався організувати обмін літературою і

незмінно пропагував у Чехословаччині праці Яворницького, брав участь в організації святкування 70-ліття Дмитра Івановича.

Однак незабаром зв'язок з Україною обірвався. У 1930 р. була засуджена дружина Біднова. Він тяжко переживав цю трагедію, замкнувся у собі. Згодом припинилося і листування з Яворницьким. 29 вересня 1932 р. датовано останній лист Біднова. Величезним горем стала смерть сина Арсена (1928 р.), який потонув у Влтаві. Біднов тяжко захворів, різко погіршився зір, і він уже не міг напружено працювати³⁹.

У празький період Біднов неодноразово брав участь у значних наукових форумах. Так, він був учасником з'їзду слов'янських етнографів і географів, Міжнародного з'їзду біологів, Слов'янського з'їзду філологів. На I Українському науковому з'їзді в Празі (1926 р.) він зробив дві доповіді: «З історії грошових знаків на Україні» та «До історії монастирського землеволодіння на Україні». На II Українському науковому з'їзді (1932 р.) вчений прочитав чотири доповіді: про Д. Багалія як дослідника Степової України; про Київську духовну академію у XVII ст.; про перші п'ять років перебування запорожців у Туреччині та про дослідження місцевої (обласної) історії України до 1917 р. В останній доповіді Біднов особливо наголосив на необхідності використання і докладного вивчення місцевих архівних матеріалів та видань (губернських і єпархіальних відомостей, публікацій статистичних комітетів, архівних комісій, церковно-археологічних комітетів тощо).

Активно співпрацював Біднов також з різними науковими інституціями, зокрема НТШ у Львові. У виданнях товариства (ЛНВ, ЗНТШ) за 1923—1934 рр. з'явилося чимало статей з історії Запоріжжя, історіографічних нарисів, рецензій вченого.

У Празі Біднов продовжував плідно займатися дослідженням історії запорізького козацтва. Однак він не мав можливості використовувати архівні матеріали, навіть вже опубліковані ним самим у Катеринославі збірки документів. Тому власне історичних досліджень козащини в празький період учений здійснив мало. Відомі, зокрема, його статті про січового архімандрита Володимира Сокальського, про зруйнування Січі 1775 р. та про «устное повествование» запорожця Коржа⁴⁰.

Специфіка наукового побуту в еміграції змусила Біднова більше уваги приділяти історіографічним розвідкам. Він планує написати серію нарисів про дослідників Запоріжжя, почавши її з ґрунтового опису життєвого і творчого шляху А. Скальковського⁴¹. Потім були створені нариси про істориків, з якими автор був особисто знайомий, — Д. Яворницького, А. Кашенка. Однак далеко не всі з них вдалося опублікувати⁴².

Ті ж самі причини (відсутність джерельної бази в першу чергу) зумовили переважання історіографічних тем і в його працях з історії церкви. Перу вченого належать нариси про протоієрея Степана Опатовича, професорів С. Голубева, К. Харламповича, А. Зерникова, М. Петрова, В. Завитневича, єпископа Василя Богдасьєвського, професора Василя Екземплярського, митрополита Макарія Булгакова, кулішевий переклад Св. Письма та ін.⁴³

Більшість статей написана на підставі солідного документального матеріалу, ретельного аналізу творчої спадщини дослідників. Майже скрізь подається бібліографія праць, що в умовах еміграції було дуже важко зробити.

Історіографії української церкви була присвячена вступна лекція Біднова, прочитана у Варшавському університеті 1929 р. Аналізуючи

основні праці та даючи характеристику діяльності найвизначніших учених, професор констатував слабку розробку історії церкви на Україні.

Низку статей присвятив Біднов українській історіографії та її видатним представникам. Саме йому, як вказувалося вище, належить перший українськомовний огляд української історіографії, що витримав два видання⁴⁴. Пізніше концепцію розвитку української історіографії виклав Біднов у рецензії на книгу Д. Дорошенка «Огляд української історіографії». В ній він, зокрема, висловився за перегляд усталеного погляду на «Історію Русів», її авторства та оцінки значення, що вимагало нового дослідження пам'ятки⁴⁵. Перу Біднова належать окремі змістовні з елементами мемуаристики статті про В. Б. Антоновича, О. М. Лазаревського, В. В. Завитневича, Д. Щербаківського, Є. Сіцинського⁴⁶. Значний інтерес становлять також спогади Біднова про А. Кашенка, М. Петрова, О. Кониського⁴⁷ та ювілейні статті про сучасників і колег по еміграції С. Смаль-Стоцького, Д. Антоновича, О. Ейхельмана⁴⁸.

Велике місце в науковій спадщині Біднова займають рецензії. Вони містять чимало корисних зауважень, поправок, архівних та бібліографічних вказівок, ретельний перелік похибок та помилок (аж до друкарських). Характерною рисою цих рецензій було те, що кожну книгу дослідник оцінював не лише з погляду суто наукового, але й з точки зору громадського значення праці, її національного духу та необхідності видання в даний момент. Зокрема, праці І. Огієнка, Д. Яворницького і особливо А. Кашенка, які інші науковці різко критикували за надто популярний рівень, спрощену методичку, певний примітивізм, Біднов високо оцінював як внесок у піднесення національної самосвідомості широких народних мас⁴⁹.

У празький період Біднов звертався також до історії українського письменства, присвятивши кілька розвідок літературній та літературознавчій діяльності С. Петлюри і М. Петрова та прорецензувавши книгу В. Перетца «Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы 16—17 вв.» Історія української культури, освіти, культурно-національні рухи (зокрема, полемічна література) були предметом особливої уваги Біднова в університетських курсах, про що свідчив один з його слухачів^{50–51}.

Останні шість років життя Біднов перебував у Варшаві. Ще наприкінці 1928 р. його запросили на посаду професора новоствореного богословського факультету Варшавського університету. Друзі вченого розповідали, що він не хотів залишати Прагу, де на Ольшанському цвинтарі був похований його син. Причини, що спонукали Біднова до переїзду, нам невідомі⁵². 1 березня 1929 р. Біднов прочитав першу лекцію з церковної історіографії у Варшаві. Вчений вів два курси — історії старої церкви та літургії. Йому довелося напружено працювати — лекційних годин було забагато. Окрім того, він вивчав розмовну польську мову.

Біднов не зміг одразу адаптуватися у новому середовищі. Йому не вистачало старих друзів, які перед від'їздом вченого влаштували урочисті проводи і спеціальне засідання Українського історично-філологічного товариства⁵³.

Найбільш тісні зв'язки у Празі Біднов підтримував з родиною Антоновичів, в листах до яких послідовно розповідав про свій побут у Варшаві. Спочатку він оселився в інтернаті і зайнявся вивченням розмовної польської мови, знайомлячись з українським оточенням. Вже 31 січня 1929 р. Біднов писав Катерині Антонович: «Придивляюся до людей і бачу, що не буду мати приятелів взагалі, а тим паче таких, як Ваша сім'я. Тут все «політики» й

цінять людей настільки, наскільки... Ну, та я намічаю собі стежку і піду нею»⁵⁴. Єдиною близькою Біднову людиною у Варшаві був історик церковного права О. Г. Лотоцький. Таке усамітнення спричинило непевне становище вченого. Через рік він писав, що, можливо, змушений буде залишити Варшаву, бо 31 січня 1930 р. закінчувався термін дії його паспорта, який продовжити не вдавалося. Тим часом Біднов не мав грошей, щоб виїхати до Праги, не кажучи вже про перевезення речей і книг. Людина надзвичайної скромності і делікатності, Василь Олексійович хвилювався, що його повернення до Праги викличе незадоволення колег, адже через нього зменшиться їхня платня⁵⁵.

На щастя, проблема уладналася. Однак у Варшаві в обстановці, коли «протилегні табори гризуться між собою, як собаки», Біднову було тяжко. В одному з листів він писав: «Забився в свою шкаралупу і нікого не бачу. І воно виходить добре: далеко від тих неприємностей, що творять самі собі наші люди, через те й не нервуюся, а спокійно рблю своє діло»⁵⁶. Хоч «спокійно» працювати було неможливо. Викладачам зменшили платню на 15 % (при загальній інфляції), певні сили постійно агітували студентів за «совдепю» (хоч і майже безуспішно), доводилося марнувати час на ознайомлення з численними чужими опусами, студентськими роботами та рефератами. Не було книг і архівних документів, а діставати візи для поїздок у Прагу ставало дедалі тяжче. Плелися якісь інтриги. Професор І. Огієнко «весь час робив пакості», говорив, що через Біднова йому не дали посади і водночас запрошував Василя Олексійовича переселитися на свою квартиру⁵⁷. Вчений почувався у Варшаві незатишно, сумував за дружиною та сином, що залишилися на Україні, і часто запитував у листах до Дмитра Антоновича: «Чи не було для мене листа з України? Давно вже жду його»⁵⁸. Закінчувався 1933 р., лист прийти вже не міг...

Однак навіть життєві негаразди не могли змусити Біднова припинити наукову та викладацьку діяльність. Він взяв участь у з'ясуванні Синодом православної церкви в Польщі справи про акт прокляття гетьмана Мазепа у 1709 р. та можливості зняття з нього анафеми⁵⁹. Цій проблемі історик присвятив згодом окрему працю⁶⁰. Майже відразу він став секретарем Комісії для перекладу на українську мову Святого Письма і богослужбових книг при Українському науковому інституті, працюючи в ній з своїм колегою О. Лотоцьким.

Незабаром він майже втратив зір, але продовжував викладацьку і наукову діяльність, причому лекції читав по пам'яті, не заглядаючи у конспект. Студенти любили Біднова і часто приходили до нього за порадами, науковими консультаціями, а інколи й матеріальною допомогою. Щороку кілька місяців Біднов жив і працював у Празі. Улюбленим місцем його наукових студій був Національний музей у Празі.

У Варшаві В. Біднов головним чином працював на терені історії церкви і публікував дослідження у часописі *ЕЛІС*. Тут побачили світ його статті про дзвони, митрополита Макарія (Булгакова), К. Харламповича, єпископа В. Богдасhevського, В. Екземплярського, А. Зерникова, М. Грушевського. У кременецькому часописі «Духовний сіяч» було опубліковано праці вченого з історіографії історії церкви, про кулішевий переклад Біблії. У численних празьких збірниках з'явилися публікації Біднова про християнську добробчинність, переклади Біблії, загальний нарис історії церкви, школи і освіти на Україні⁶¹.

Оцінюючи Біднова як науковця, С. Наріжний зазначав, що він мав усі властивості вченого: ясну голову, світлу і глибоку думку, об'ємну і тривалу

пам'ять, надзвичайну працездатність. Наріжний спростовував твердження деяких авторів про те, ніби Біднов залишив лише праці на дрібні другорядні теми. В його науковому доробку є, як відомо, й капітальні праці, починаючи з магістерської дисертації, що охоплює значний період історії церкви на Україні, а також з історії козащини.

Характерною рисою доробку Біднова — історика є суворі документарність і фактологізм усіх його праць, реконструкція в них історичного процесу. Навіть популярні чи публіцистичні праці Біднова написані на наукових засадах і часто містять щось нове, особливо з фактологічного боку⁶².

На жаль, Біднов не дочекався повернення на Україну. Навесні 1935 р. він тяжко захворів. У перших числах березня О. Лотоцький повідомляв з Варшави, що «із Скіфом» — зле. Тримається твердо, але сили щодня все більше його покидають..., найдалі за два місяці відбуде він [у] подорож найдалшу... Він не розуміє свого дійсного становища, бадьориться, планує...». Друзі вирішили негайно організувати ювілейні збори на честь Біднова, «щоб бідолашний «винувник торжества» дістав ще якусь моральну втіху». Вони мали відбутися 26 березня чи 2 квітня і доповіді про вченого повинні були зробити Д. Дорошенко, Д. Антонович, С. Наріжний⁶³. Проте підготовка урочистостей з ряду причин затягувалася. Тим часом 31 березня Євген Маланюк повідомляв Д. Антоновичу: «Стан Біднова є жахливий, властиво, безнадійний. Був у нього позавчора в шпиталі: це — якийсь карлик, гном, як їх рисують в байках,— так висох. Нічого не їсть. Певно, серце міцне, а то вже давно б читали ми некрольога...»⁶⁴.

1 квітня 1935 р. Василь Олексійович Біднов помер і був похований на православному кладовищі у Варшаві, де до цього часу збереглася його могила⁶⁵.

Сучасники і колеги високо цінували Біднова як вченого і людину. Д. І. Дорошенко, зокрема, писав: «Віра християнина піддержувала в ньому твердість духу, а праця для України, яка була змістом його життя, до кінця днів наповнювала всі його сили. Він був вірним сином свого народу і добрим патріотом своєї батьківщини. Це була людина чиста серцем, що начебто під суворістю зверхністю таїла в собі скарби високої любові до ближнього й до ідеалів добра і справедливості»⁶⁶.

А Д. Антонович так змалював портрет Біднова: «Біднов мав вдачу радісну по самій натурі. Своє щастя він носив з собою. Доля була для нього мачухою. Треба дивуватися, що в нього при цьому знаходився час і сили для наукової й громадської праці. Дуже доброзичливий, Біднов мав властивість сплачувати добром за кривду. Як педагог, він був і строгий, і вибачливий. Його відносини з студентами були сердечними. Біднов радів успіхам тих, що хотіли працювати для науки»⁶⁷.

Біднов був авторитетним істориком церкви і хорошою людиною. Професор М. Антонович, який добре знав його як батькового товариша і колегу по праці, згадував: «Це один з тих діячів, що більшість життя провів на Україні і зв'язаний з нею більше, ніж інші,— цілим серцем і душею. Я особисто його дуже любив і завжди уважав напівсвятим, і то від ранньої молодости..., чеснішої, добрішої (крім, може, Максима Антоновича Славінського) і більш товариської людини я, мабуть, ніколи не зустрічав. Життя його було дуже важке, але він усі невзгоди приймав з дійсно християнською покорою і взагалі це була дуже релігійна людина не лише вихованням, але й психологічним укладом характеру».

* Друзі називали Біднова «Скіфом», «мудрим скіфом», «твердим скіфом».

Значна частина наукової спадщини Біднова досі не опублікована. Це — реферати, прочитані на засіданнях Українського історично-філологічного товариства у Празі, про І. Котляревського, Г. Сковороду, М. Костомарова, Я. Новицького, П. Зуйченка, Д. Багалія, К. Шейковського, О. Русова, архімандрита Філарета (Гумілевського), про «Мамаїв», Київську духовну академію, назви Дніпрових порогів, Запорізький зимівник та ін., численні університетські курси лекцій.

С. Наріжний вказував, що Біднов готував серію статей про істориків Степової України, з яких вийшла друком лише праця про Аполлона Скальковського. З великої монографії про Д. І. Яворницького було опубліковано лише два незначні витяги (ЛНВ (Львів).— 1925.— Кн. 12.— С. 354—361; Студентський вісник (Прага).— 1925.— № 11.— С. 1—3). Неопублікованою залишилася і праця про Гр. Надхіна. Сам Біднов зазначав у біографії 1922 р., що зібрав і підготував до друку збірку документів 1765—1775 рр. з історії Запоріжжя, розпочав працю про архієпископа Амвросія Серебрякова та колонізаторську політику Г. Потьомкіна. Ці рукописи залишилися у Катеринославі і знищені разом з його великою бібліотекою⁶⁸. Остання праця Біднова про архієпископа Філарета (Гумілевського) як історика церкви не була завершена⁶⁹.

Доля рукописів праць Біднова, як і доля його архіву, невідома. Можливо, частина з них знаходиться в архівах наукових установ, вивезених після 1945 р. до Києва. Нам вдалося виявити лише рукопис статті Біднова про Д. І. Багалія. Кілька рукописів опублікованих праць і особисті документи вченого довгий час зберігалися у спецфонді ЦДАЖР⁷⁰.

Посмертно вийшли друком дві праці автора про анафему Мазепі та біографічні нариси про К. Шейковського і О. Русова⁷¹, а також лекції з історії церкви, школи і освіти на Україні (два видання — 1940 р. Подєбриди і 1988 р. Мюнхен) у курсі лекцій «Українська культура».

Частина архіву Біднова, що зберігалася у Катеринославі, потрапила до НКВС під час арешту його дружини в 1930 р. Катеринославські архіви «Просвіти», першого університету та ін. були майже повністю втрачені під час другої світової війни. Документи пражських українських наукових, культурницьких та громадських установ вивезені до СРСР у 1945 р. Деякі з них (листи, особисті справи, життєписи, тексти рефератів та доповідей Біднова) зберігаються у ЦДАВО України. Його особистий архів разом з архівом Українського наукового інституту у Варшаві зник у період другої світової війни. За неперевіреними даними, якась його частина міститься у Головному архіві давніх актів у Варшаві і до цього часу не розібрана.

¹ Чикаленко С. Х. Спогади. 1861—1907.— Львів, 1925.— Ч. 1.— С. 39, 63—64; Чикаленко-Келлер Г. С. Пам'яті В. О. Біднова // Тризуб (Париж).— 1935.— № 28—29.— С. 6.

² Біднов В. Забутий діяч: (Пам'яті О. Кониського) // Літературно-науковий вісник (Львів).— 1925.— Кн. 7—8.— С. 294—298 (далі — ЛНВ).

³ Труды КДА.— 1909.— Кн. 11.— С. 39—40; Наріжний С. Наукова праця проф. В. О. Біднова // Пам'яті професора Василя Біднова: Засідання Українського історично-філологічного товариства в Празі дня 30 квітня 1935 р.— Прага, 1936.— С. 14.

⁴ Анкета В. Біднова // ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. 175, спр. 1164, арк. 1.

⁵ Біднов В. Отношение Астраханских иерархов к местной Духовной Семинарии.— Астрахань, 1903; Біднов В. Как Астраханская Духовная Семинария готовилась к встрече А. Гумбольдта.— Астрахань, 1903.

⁶ Лист В. Біднова до М. І. Петрова // ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. III, спр. 12380, арк. 1—2.

Лист В. Біднова до Ф. І. Титова від 3 грудня 1903 р. // ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. III, спр. 59763, арк. 1—2.

⁸ Синявский А. Первое десятилетие существования Екатеринославской ученой архивной

- комиссии // Летопись ЕУАК (далі — ЛЕУАК).— 1915.— Вып. 10.— С. 3—15; К о в а л ь с к и й М. П., А б р о с и м о в а С. В. Из истории Екатеринославской ученой архивной комиссии (1903—1916 гг.) // Археографический ежегодник за 1988 год.— М., 1989.— С. 52—57.
- ⁹ «Летопись Екатеринославской архивной комиссии» (1904—1915): Бібліографічний довідник.— К., 1991.— С. 39.
- ¹⁰ Полонська-Василенко Н. Д. Моя наукова праця (війна, 1913—1916) // Укр. історик.— 1983.— № 2—4 (78—80).— С. 48.
- ¹¹ Беднов В. Столетний юбилей существования Архиерейского Дома и Семинарии в Екатеринославе.— Екатеринослав, 1904; Беднов В. Столетний юбилей Екатеринославской Духовной Семинарии (1804—1904).— Екатеринослав, 1904; Беднов В. Краткие исторические сведения об Екатеринославской Духовной Семинарии.— Екатеринослав, 1904; Беднов В. Материалы для истории Екатеринославской Духовной Семинарии: Образцы ученических сочинений 1830 года.— Екатеринослав, 1904.
- ¹² Труды XIII Археологического съезда в г. Екатеринославе: Протоколы.— Екатеринослав, 1908.— Т. 2.— С. 234, 245; Полонська-Василенко Н. Д. Назв. праця.— С. 48.
- ¹³ ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. III, спр. 12383, арк. 1.
- ¹⁴ Там же, спр. 12381, арк. 1.
- ¹⁵ Там же, спр. 12382, арк. 1 зв.; спр. 12383, арк. 1 зв.
- ¹⁶ Там же, спр. 12383, арк. 1.
- ¹⁷ Труды КДА.— 1909.— Кн. II.— С. 301.
- ¹⁸ Ученые записки Казанского университета.— 1912.— № 3.— С. 1—17.
- ¹⁹ ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. III, спр. 12381, арк. 1—2.
- ²⁰ Там же, ф. 175, № 1164, арк. 4 зв.— 5.
- ²¹ Листи В. Біднова до Б. Грінченка // ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. III, спр. 35609, арк. 1—1 зв.
- ²² Там же, спр. 41479, арк. 1.
- ²³ Дорошенко Д. І. Життя й громадська діяльність проф. В. О. Біднова // Памяти профессора Василя Біднова.— С. 7.
- ²⁴ Анкета В. Біднова // ЦНБ АН України, ф. 175, спр. 1164, арк. 1.
- ²⁵ Лист В. Біднова до М. І. Петрова від 2 березня 1908 р. // ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. III, спр. 12382, арк. 1—2.
- ²⁶ Лист В. Біднова до М. І. Петрова від 22 лютого 1909 р. // ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. III, спр. 12384, арк. 1—1 зв.
- ²⁷ Лист В. Біднова до Ф. Титова від 2 квітня 1911 р. // ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. 175, спр. 1164, арк. 3—5.
- ²⁸ Лотоцький О. Г. Сторінки минулого.— Варшава, 1932.— Т. 1.— С. 127; ЦДІА у Санкт-Петербурзі, ф. 802, оп. 10, спр. 275 (1911 р.).
- ²⁹ Лист В. Біднова до А. Ніковського від 29 січня 1917 р. // ЦНБ АН України, ф. 221, № 63, арк. 1—1 зв.
- ³⁰ Біднов В. До історії Задунайської Січі (Документи 1778—1780 рр.) // Україна.— Київ, 1914.— Кн. 3.— С. 73—94; Беднов В. К истории бывших запорожских старшин и козаков // ЛЕУАК.— Вып. 10.— Екатеринослав, 1915.— С. 217—263. Окреме видання (далі — Окр.): Екатеринослав, 1915.— 21 с.; Беднов В. К истории немецкой колонизации Юга России // ЛЕУАК.— Вып. 10.— Екатеринослав, 1915.— С. 351—355; Беднов В. Список иерархов Екатеринославской епархии // ЛЕУАК.— Вып. 10.— Екатеринослав, 1915.— С. 330—350. Окр.: Екатеринослав, 1915.— 21 с.; Беднов В. Посещение Екатеринослава особами царской фамилии (Страница из истории города Екатеринослава).— Екатеринослав, 1917.— 65 с.
- ³¹ Біднов В. Перші два академічні роки Українського державного Університету в Кам'янці-Подільському // ЛНВ.— 1928.— № 11.— С. 233—240; № 12.— С. 325—333; Біднов В. Дніпрові пороги. Топографічні відомості.— Катеринослав, 1919.— 76 с.; Біднов В. Що читати по історії України: (Коротка історіографія України): 3 викладів на учительських курсах українознавства.— Кам'янець-Подільський, 1919.— 72 с.
- ³² Біднов В. Одна з спроб перекладу Біблії на українську мову // Книголюб (Прага).— 1931.— Кн. 1.— С. 1—9.
- ³³ Біднов В. Перші два академічні роки Українського державного Університету в Кам'янці-Подільському // ЛНВ.— 1928.— № 11.— С. 233—240; № 12.— С. 325—333.
- ³⁴ Дорошенко Д. І. Життя й громадська діяльність проф. В. О. Біднова.— С. 8—9.
- ³⁵ Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами.— Прага, 1942.— Т. 1.— С. 38—39.
- ³⁶ Мицик Ю. А. Д. І. Яворницький і В. О. Біднов // Великий подвижник.— Дніпропетровськ, 1991.— С. 20.
- ³⁷ Там же.— С. 21.
- ³⁸ Дорошенко Д. І. Життя й громадська діяльність проф. В. О. Біднова.— С. 9—10.
- ³⁹ Мицик Ю. А. Назв. праця.— С. 22; А б р о с и м о в а С., М и ц и к Ю. Далеко від рідного дому // Зоря (Дніпропетровськ).— 1990.— 8 верес.
- ⁴⁰ Біднов В. «Атакування» Січі Запорозької 1775 р. // Літературно-науковий вістник.— Львів, 1925.— № 9.— С. 51—70; Біднов В. «Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа» та його походження й значіння // Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. Рік перший (1923—1924).— Прага, 1925.— Т. 1.— С. 38—63. Окр.: Прага, 1926.— 28 с.; Біднов В. Січовий архимандрит Володимир Сокальський в народній пам'яті та освітленні історичних джерел // Записки НТШ.— Львів, 1927.— Т. CXLVII. Окр.: Львів, 1927.— 22 с.
- ⁴¹ Біднов В. Аполон Скальковський як історик Степової України // Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі, присвячений п. Президентів Чесько-словенської Республіки проф. Т. Г. Масариків.— Прага, 1925.— Т. 1.— С. 291—356.

- ⁴² Біднов В. Спомини про Андріана Кашенка (1858—1921) // Літературно-науковий вістник.— Львів, 1923.— № 7.— С. 229—237; Біднов В. Дмитро Еварницький (3 нагоди семидесяти літ його народження) // Літературно-науковий вістник.— Львів, 1925.— № 12.— С. 354—361; Біднов В. Дмитро Еварницький (1855— 26 жовтня 1925) // Студентський вістник.— Прага, 1925.— № 11.— С. 1—3.
- ⁴³ Біднов В. Спогади про Мик. Петрова (3 нагоди сорокових роковин видання його «Очерков истории украинской литературы XIX в.») // Літературно-науковий вістник.— Львів, 1924.— № 11.— С. 125—137; Біднов В. Куліш і його переклад св. Письма // Книголюб. Видання Українського товариства прихильників книги.— Прага, 1927.— Кн. 2.— С. 1—10; Біднов В. З минулого: Протоіерей Степан Оpatович та його «Оповідання з св. Писання» // Духовний Сіач.— Крем'янець, 1929.— № 31—32; Біднов В. П. Куліш і його переклад св. Письма // Духовний Сіач.— Крем'янець, 1931.— № 5—6; Біднов В. Праці акад. Миколи Петрова з історії українського письменства // Книголюб.— Прага, 1929.— № 1—2.— С. 1—18; Біднов В. Праці проф. С. Голубева з історії України // Книголюб.— Прага, 1930.— № 1.— С. 1—23; Біднов В. Проф. Київської Духовної Академії Ст. Т. Голубев (з нагоди десятих роковин його смерті) // Духовний Сіач.— Крем'янець, 1930.— № 12—14; Біднов В. Володимир Завитневич (1853—1927) // Записки НТШ.— 1928.— Т. 149.— С. 211—218; Біднов В. К. В. Харлампович (1870—1932). Некролог // *Елліс*.— Варшава, 1933.— № 2.— С. 106—119. Окр.: Варшава, 1933; B i d n o w W. Preoswiaszczenny Episkop Wasiłij Bohdaszewski // *Елліс*.— Варшава, 1933.— № 3. Окр.: Варшава, 1933; B i d n o w W. Wasiłij Pijcz Ekzemplarski // *Елліс*.— Варшава, 1933.— № 4. Окр.: Варшава, 1933; Біднов В. Адам Зерников і його догматичні трактати // *Елліс*.— Варшава, 1934.— № 1. Окр.: Варшава, 1934.
- ⁴⁴ Біднов В. Що читати з історії України.— Кам'янець-Подільський, 1919.— 72 с.; Катеринослав, 1920.— 47 с.
- ⁴⁵ Біднов В. Нова праця з обсягу укр. історіографії (рец. на кн. Дорошенко Д. Огляд української історіографії.— Прага, 1923) // Літ.-наук. вістник.— Львів, 1924.— Кн. 3—4.— С. 292—307.
- ⁴⁶ Біднов В. Олександр Лазаревський (3 нагоди 25-тої річниці його смерті) // Літ.-наук. вістник.— Львів, 1927.— № 5.— С. 49—62. Окр.: Львів, 1927.— 14 с.; Біднов В. Данило Шербаківський: (Некролог, 1877—1927) // Записки НТШ.— Львів, 1928.— Т. 149.— С. 218—221; Біднов В. Життя й наукова діяльність проф. В. Б. Антоновича // Студентський вістник.— Прага, 1928.— № 1.— С. 1—6; Біднов В. Бібліографічна діяльність О. Свфимія Січинського // Книголюб.— Прага, 1931.— № 2.— С. 53—77.
- ⁴⁷ ЛНВ.— 1923.— Кн. 7; 1924.— Кн. 11; 1925.— Кн. 7/8.
- ⁴⁸ Там же.— 1926.— Кн. 3; 1927.— Кн. 11; Діло.— 1925.— № 265/1.
- ⁴⁹ ЛНВ.— 1923.— Кн. 1.— С. 86—87; Кн. 2.— С. 82—86, 379—382.
- ^{50—51} Н а р і ж н и й С. Наукова праця проф. В. О. Біднова.— С. 24.
- ⁵² Памяти професора Василя Біднова.— С. 3.
- ⁵³ ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 2, спр. 46, арк. 40.
- ⁵⁴ Там же, арк. 15—15 зв.
- ⁵⁵ Там же, арк. 27 зв.— 28 зв.
- ⁵⁶ Там же, арк. 17.
- ⁵⁷ Там же, арк. 16 зв., 18—18 зв.
- ⁵⁸ Там же, арк. 25 (лист від 29 грудня 1933 р.).
- ⁵⁹ Там же, арк. 31.
- ⁶⁰ Біднов В. Церковна анатема на гетьмана Івана Мазепу // Мазепа.— Варшава, 1938.— Т. 2.— С. 38—56.
- ⁶¹ Біднов В. Дзвони: Короткі історичні відомості // *Елліс*.— Варшава, 1931.— Кн. 5.— С. 96—117. Окр.: Варшава, 1931.— 21 с.; Біднов В. Дослідження церковної історії в православних країнах // Духовний Сіач.— 1931.— № 8—10. Окр.: Крем'янець, 1931.— 20 с.; Біднов В. Християнська доброчинність (історичні відомості) // На пам'ять о первом пятилетии Митрополитального Благотворительного Общества в Варшаве.— Варшава, 1929.— С. 14—19; Біднов В. Одна з спроб перекладу Біблії на українську мову // Книголюб.— Прага, 1931.— № 1.— С. 1—9; Біднов В. Волинь в обороні православної церкви в XVI—XVII ст. // За соборність.— 1932.— № 1.— С. 12—18; Біднов В. Московський митрополит Макарій (Булгаков) // *Елліс*.— Варшава, 1932.— Кн. 1—2.— С. 222—273. Окр.: Варшава, 1932; Біднов В. Українська Церква // Українська культура: 36. лекцій.— Подєбриди, 1934.— С. 129—142; Біднов В. Школа й освіта на Україні // Українська культура: 36. лекцій.— Подєбриди, 1934.— С. 16—38.
- ⁶² Н а р і ж н и й С. Наукова праця проф. В. О. Біднова.— С. 12, 26—28.
- ⁶³ ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 2, спр. 46, арк. 68—68 зв.
- ⁶⁴ Там же, арк. 162 зв.
- ⁶⁵ С а к о в и ч С. Памяти Василя Біднова // Тризуб.— 1935.— № 36—38.
- ⁶⁶ Д о р о ш е н к о Д. І. Життя й громадська діяльність проф. В. О. Біднова.— С. 11.
- ⁶⁷ Памяти професора Василя Біднова.— С. 3.
- ⁶⁸ Н а р і ж н и й С. Наукова праця проф. В. О. Біднова.— С. 13.
- ⁶⁹ Д о р о ш е н к о Д. І. Життя й громадська діяльність проф. В. О. Біднова.— С. 11.
- ⁷⁰ Біднов В. Академік Багалій Дмитро і його наукова діяльність. 1857—1927 // ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 1092, арк. 1—3; ЦДАГО, ф. 4465, оп. 1, спр. 394—400.
- ⁷¹ Біднов В. Церковна анатема на гетьмана Івана Мазепу // Мазепа.— Варшава, 1938.— Т. 2.— С. 38—56; Біднов В. До біографії К. Шейковського й Ол. Русова // Праці Українського історично-філологічного товариства.— Прага, 1939.